

עושרו של האסלאם

אסופה חדשה מציגה תמונה מגוונת וחדשנית של הדת על שלל היבטיה. מאמרי הספר מעלים הרהורים על תופעות דומות בתרבות היהודית ובממסדים המסורתיים של דתות בכלל

אסופה זו בעיון ובאופן שיטתי.

מגמות דומות בתנועת החסידות

פרופ' יוחנן פרידמן, חתן פרס ישראל לשנת תשע"ו, הוא היחיד שכתב הן בספר שערכה לצרוסייפה הן בספר זה. פרקו על מצוות היסוד באסלאם מציג בצורה בהירה, מרתקת ומלומדת את מצוות היסוד בהקשריהן החברתיים, הרעיוניים והתרבותיים, עם מיטב החידושים האחרונים שהתבררו במחקר.

כמאה עמודים יחדו לכיתות באסלאם. לאחר מבוא קצר של מאיר בראשך על תופעת הכיתות באסלאם באו פרקים על הח'וארג, הז'וריה, האמאמיה, האסמאעיליה, הדת הנוצ'ירית-עלווית והדת הדרוזית. אלה פרקים מאירי עיניים הרבה מעבר למידע המדויק ולניתוחים הזוהרים שבהם, והם מעוררים למחשבה רבה על הממד הביקורתי המהותי הטמון בכל דת ממוסדת ועל היחסים המורכבים שבין עולם הנפש לעולם הרע.

שלושת הפרקים על התאולוגיה, הפילוסופיה והמיסטיקה נכתבו בידי חוקרות מעולות – ד"ר לבנת הולצמן, ד"ר אילה אליהו ופרופ' שרה סבירי – ומזמנים סיכום אמין ותשתית מצוינת לקורא העברי הסקרן והמשכיל אשר אינו חוקר מקצועי. גבולות הגזרה בין שלושת התחומים הללו עמומים ולעיתים אפילו מדומים. בהקשרים מסוימים דומני שפעמים מוטב להשתמש במונח כללי יותר כגון "ספרות העיון וההגות", בייחוד כשדנים בחיבורים שאינם פרי העילית הלמדנית, שהיא צרה תמיד, ונועדו לחברות קוראים מצומצמת מאוד, אלא בחיבורים שבמהותם נועדו לתווך ולהנגיש לציבור הרחב את החיבורים הנשגבים.

ד"ר ערין סלאמה-קורסי כתבה על "עלייתן של האחות הצופיות", והאירה את השינוי עתיר המשמעות שחל בתפקידן של השיח' "ממורה שתפקידו להנחיל לתלמידיו את הידע הצופי לדמות כריזמטית של מדרוך רוחני השולט בחייהם הדתיים של חניכיו" (עמ' 498). עוד כתבה על תהליך הפופולריזציה של הצופיות, ואך מתבקש בהקשר זה לחשוב על מגמות דומות שהתרחשו בתנועת החסידות אחרי התבססותה ועל שינויים כאלה שמתחוללים כבר עשרות שנים בחוגי "מרכז הרב".

פרופ' מוחמד אלעטאונה תרם פרק מעולה על "העולמא ומוסדות הדת", ובו הן במעמדם של חכמי ההלכה הסונים בתקופה המודרנית. האופן שבו סרטט ואחר כך ניתח את האתגרים שיומנה המודרניות במגוון גילוייה לממסד המסורתי מבהיר את הקשיים המהותיים שעיימם מתמודד ממסד זה ומסב את תשומת הלב לדרכי התמודדות שחלקן לא רק חדשות אלא חדשניות בהשוואה עם מה שרווח היה מקובל בעולם הסוני עד כה.

בין דת רשמית לעממית

עשרות פעמים במהלך קריאת הספר מצאתי את עצמי חושב על תופעות מקבילות או דומות בתרבות היהודית. אני מניח שחוקר התרבויות הנוצריות יאמר משהו דומה, וכך גם חוקר תרבויות הודו ואיראן. עצם הזיקה בין התרבויות וההשפעות ההדדיות מוכרות, ידועות ונחקרות כבר כמאתיים שנה. אולם ברוח דברי העורכים אעיר כי השינוי אינו רק במידע אלא גם בתבונות ובשיטות החקר. לדוגמה: מדע

היכרות חשובה לכולם עם תרבות האסלאם
צילום: שאטרסטוק

שהיו נתונים לשלטון האסלאם" (עמ' יב). חסרונם של אלה אכן ניכר ומתבקש, ועליהם אפשר היה להוסיף עוד, ועדיין האסופה היא כלי נאה מלא בכל טוב.

מיטב החוקרים והחידושים

בספר עשרים וחמישה מאמרים המאוגדים בארבעה שערים: היסטוריה; אמונה ופולחן; הגות, תרבות וחברה; רציפות ותמורה בעת החדשה. גלויה לו נספח ובו עשרה אילנות יחסין ושולות. בסופו ביבליוגרפיה עשירה (90 עמודים), רשימת המפות והאיוורים, רשימת המשתתפים ומפתח מפורט. כך, למשל, בערך יהדות ויהודים יש 26 ערכי משנה, ובערך ירושלים 15. המפות והאיוורים הצבעוניים הם כתבלין המשביח את העישה, וחבל שגורל המפות אינו מספיק והכיתוב שבהן לעיתים זעיר עד שקשה מאוד לקוראו.

מיטב החוקרים גויסו למלאכת הכתיבה, אולם זו רק קומת המסד. עבודת העורכים, קפדנותם ותבונתם ניכרות כמעט בכל עמוד, ואין זה דבר של מה בכך. מלאכת ההאחדה, שמירה על משלב לשוני ראוי בצד הסגנון האישי של כל כותב, הפניות הדדיות מפרק לפרק, ובעיקר יצירת דימה טבעית מפרק לפרק – כל אלה הם הישגים נכבדים של העורכים ואינם מובנים מאליהם.

קראתי את הספר מהחל ועד כלה בשקיקה ובהתרגשות. זו אסופה נהדרת, נדירה באיכותה, המנגישה לקוראי העברית את מיטב החידושים בחקר האסלאם במופעיו המגוונים. כל פרק בספר זה ראוי להתייחסות מפורטת, אולם סקירה קצרה מעין זו אינה מאפשרת זאת. אעיר אפוא על מקצת השפע שמצאתי בספר, ואין הערותיי אלא כמתאבן הרומוז לסעודה הרשנה המוזמנת למי שיקרא

אסופה זו היא מפעל אדירים שבא למלא חלל שהתרחב והעמיק ככל שנקפו השנים מאז ערכה פרופ' חוה לצרוסייפה ז"ל את "פרקים בתולדות הערבים והאסלאם" אשר ראו אור לראשונה לפני כשישים שנה. במשפט הפתיחה במבוא הכריזו העורכים מה מטרת הספר: "להציג בפני הקוראים תמונה רחבה ומגוונת ביותר של האסלאם, על היבטיו ההיסטוריים, הדתיים, התרבותיים והחברתיים" (עמ' ז). העורכים היטיבו להבהיר שהספר מרים תרומה חשובה בשלושה היבטים: מידע, תוכנות ושיטות מחקר. אלה קביעות נכוחות.

יש באסופה זו פרקים שהם מפירות המחקר הערכני והמחדש ביותר, כגון מאמרו של ד"ר יוסף ויצטום על "הקוראן ומחקרו"; מאמרה של פרופ' שרה סבירי, "מיסטיקה", הדן בראשית הצופיות; מאמרו של פרופ' מאיר חטינה על "מתנינות ופתיחות באסלאם המודרני". הפרק של פרופ' רחל מילשטיין וד"ר תאופיק דעאדלה, "אמנות חזותית בארצות האסלאם", הוא מעט המחזיק את המרובה העצום, ודי בו לעורר סקרנות ועניין בשפע הסוגיות שהציגו ובדוגמאות שבאמצעותן הרגישו את טיעוניהם.

לקראת סוף המבוא מנו העורכים "נושאים חשובים שלא באו בו לידי ביטוי, כגון תולדות הלשון הערבית, שהיא השפה המרכזית של תרבות האסלאם והלשון שבה כתובה מיטב הספרות הדתית המוסלמית; קווים בתולדות הספרות והשירה הערבית; דמותה של העיר המוסלמית; מעמדם של מיעוטים דתיים (דוגמת היהודים והנוצרים)

פרופ' נחם אילן מלמד במכללה האקדמית לחינוך "חמדת הדרום" בנתניבות

הרתות התבסס והתקדם מאוד בעשרות השנים האחרונות, ו"ארגו הכלים" שלו יכול להעשיר ולהפירות את הריון ביחסי הגומלין בין האסלאם לבין הרתות שפעלו תחת שלטונו ובינו לבין הרתות שבא עימן במגע.

בפרקים שכתבו פרופ' ראובן עמיתי על "ארצות האסלאם בימי הביניים המאוחרים" ופרופ' דרור זאבי על "תולדות האסלאם מהמאה ה-16 עד ימינו" יש יותר מרמזיה אחת לפוטנציאל הגדול הגלום במחקר משווה בין-דתית. הוא הרין בבדיקת הזיקות והמתחים שבין הרת הרשמית והממוסדת לבין גילוייה העממיים, סוגיה המעסיקה את הרתות הממסדיות כל העת.

לעיתים יש בהערות השוליים מידע שבעבור מי שאינו מומחה הן מאירות עיניים. הנה שתיים מני רבות: א. ראובן עמיתי העיר במאמרו: "כור מחצבתם של התורכים – לפחות עד כניסתם לבמת ההיסטוריה – היה ככל הנראה האזור ההררי והמישורי שמצפון לסיין, ומשם הם התרחבו מערבה, כנראה מהמאה ה-5 ואילך. חשוב גם לזכור כי בתחילת המאה ה-11 לא היו תורכים ב'תורכיה'; אנטוליה כארץ התורכים עתידה להיווצר רק בעקבות קרב מנזיכרת בשנת 1071/473" (עמ' 91, הערה 8). ב. אגב דיונו בהתפתחות הרת הנוצריית-עלווית כתב מאיר בראשך דברים מאלפים ומלומדים על תופעת הקטכזים בנצרות (עמ' 371, הערה 18).

עותק לכל תלמיד

כללו של דבר: המאירים (מאיר בראשך ומאיר חטינה, העורכים) נטלו על עצמם משימה נכבדה ומאתגרת מאוד, ועמדו בה בצורה מעוררת השתאות. כאן המקום להזכיר כי היוזמה לספר חשוב זה הייתה של פרופ' יוסף הקר, כששימש ראש הוועדה האקדמית של הוצאת מאגנס, בית ההוצאה של האוניברסיטה העברית בירושלים. יוזמתו של הקר והירתמותם של בראשך וחטינה (גם יוחנן פרידמן היה שותף פעיל בתחילת הדרך) הן דוגמת מופת למנהיגות אקדמית. העורכים הוציאו מתחת ידם מוצר איכותי ומשובח.

הספר הזה הוא עדות מצוינת עד כמה הדימוי של "מגדל שן" הוא חלול ופופוליסטי. הספר הזה ישמש מעתה תלמידים ברמות השונות, החל בבית הספר התיכון וכלה באקדמיה ובקורסים מקצועיים של משרד החוץ ומשרדי ממשלה אחרים. העורכים הציבו רף גבוה לכל מי שיבוא בעקבותם להנגיש עולמות תרבות לציבור הרחב, ובוודאי למי שיפעל מכוחם ובהשראתם.

לו הדבר תלוי בי, הייתי ממליץ למשרד החינוך להעניק את הספר כשי לכל בוגר תיכון בישראל – יהודי ומוסלמי, נוצרי ודרוזי, דתי וחילוני. היכרות עימו תועיל לכל הקורא בו לעצב לעצמו אישיות צנועה, סקרנית וביקורתית יותר, ובמשתמע גם להיות אזרח טוב יותר.

האסלאם

היסטוריה, דת, תרבות

עורכים: מאיר מ' בראשך

ומאיר חטינה

מאגנס, תשע"ח, 902 עמ'

